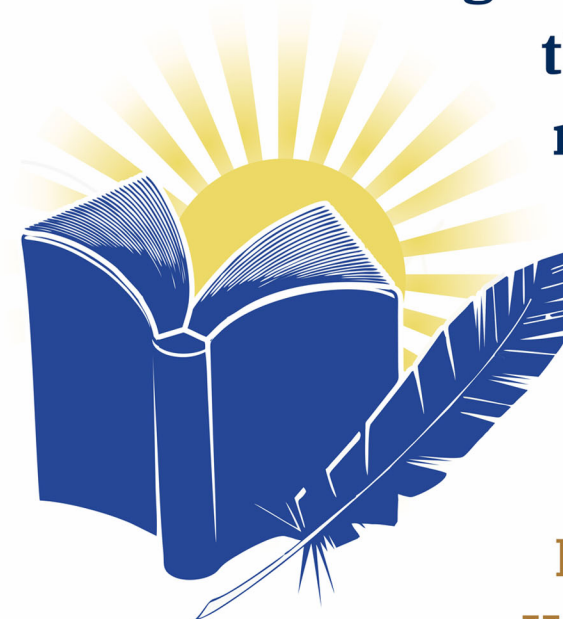

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

**Hozirgi zamon o'zbek
tilshunosligi:
muammolar,
tahlil va
natijalar**

**RESPUBLIKA
ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI
MATERIALLARI**

Termiz - 2024

ISBN: 978-9910-724-71-8

9 789910 724718

5852

VIII

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

**TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIGIGA
BAG‘ISHLANGAN
«HOZIRGI ZAMON O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI:
MUAMMOLAR, TAHLIL VA NATIJALAR»
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari**

2024-yil, 10-sentyabr

Termiz-2024

II SHO‘BA. O‘ZBEK DIALEKTOLOGIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI

«O‘ZBEK DIALEKTOLOGIYASI» FANI TA‘LIMI MAZMUNI UYG‘UNLIGI

ASHIRBOYEV Samixon,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti
universiteti professori, filologiya fanlari doktori

O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining keyingi yillarida oliy ta‘lim muassasalariga o‘quv jarayonini tashkil etishda anchagina erkinliklar berildi. Bu jarayon oliy ta‘lim muassasalarining xalqaro jarayonlarida kuzatilayotgan mustaqil faoliyat ko‘rsatish g‘oyalariga mos edi. Bu to‘lig‘icha ijobiy hodisa bo‘lsa-da, undagi ko‘zda tutilmagan va imkoniyati cheklangan oliy ta‘lim muassasalarida ish yuritish chog‘ida ba‘zi muammolar kelib chiqmoqda. Ba‘zi gumanitar oliy ta‘lim muassasalarda o‘quv reja, dastur tuzish, darslik va qo‘llanmalar yarata olishga qodir mutaxassislar yetisha bermaydi. Oqibatda fanlar bo‘yicha mukammal tayyorgarligi bo‘lmagan shaxslarga ta‘lim hujjatlari va o‘quv adabiyotlarini yaratish ishi topshirilmoqdaki, bu ishlarda fan mazmuni masalasida muayyan notekisliklarga yo‘l qo‘yilmoqda. Bu «O‘zbek dialektologiyasi» fanini O‘zbekiston Respublikasida turlicha talqin qilishda ham ko‘rinib qolmoqda. To‘g‘ri, har bir oliy ta‘lim muassasasida fanni rivojlantirish huquqi bor, lekin bu huquqni muayyan muvofiqlashtirish ishlari, ilmiy asoslash orqali joriy qilish ta‘lim mazmunini yaratishning demokratik usuli hisoblanadi. Fanning maqsadi, vazifasi va mazmunidagi o‘zgarishlar soha mutaxassislari tomonidan rasmiy ma‘qullangandan so‘ng amalga oshirilishi azaldan barchaga ma‘lum. Shu munosabat bilan oliy ta‘lim muassasalaridagi mutaxassislarga «O‘zbek dialektologiyasi»ning platformasi ishlab chiqildi va u «O‘zbek shevashunosligi markazi» ma‘qullandi.

Kalit so‘zlar: «O‘zbek dialektologiyasi» fanini o‘qitish masalalari,

Dunyodagi turkiy tillar ichida o‘zbek tilichalik ko‘pshevali tillar kam uchraydi. Bu fikr turli variantlarda dialektologik adabiyotlarda aks etmoqda[1]. Suni alohida qayd qilish lozimki, dunyo amaliyotida turli millatlar aholisining migratsiyasi kuchaygan va shaharlashuv (urbanizatsiya) tendensiyalarining avj olishi til va dialektlarning aralashib ketishiga olib kelmoqda va an‘anadagi sheva, dialekt va lahja degan tushunchalar tobora keyingi rejaga o‘tib qolishiga sabab bo‘layotgan bir davrda o‘zbek shevalari o‘zining ilk xususiyatlarini saqlab qolmoqdaki, bu noyob hodisani bugungi kunda ham sinchiklab

o'rganish va dialektologik bilimlarni yoshlar qalbiga singdirish vazifasini yana ham dolzarb qilib qo'yadi. To'g'ri, o'zbek shevalariga e'tibor sobiq Ittifoq davrida kuchli bo'lgan. O'tgan asrning 20, 30-yillarida o'zbek shevalarini o'rganish fan asosiga qo'yilmagan bo'lsa-da, o'zbek adabiy tiliga asos bo'ladigan dialekt (shevalar guruhini) topish maqsadi yo'lida o'rganilgan va bu jarayonda ham muayyan yutuqlarga erishilgan. Bu davrda ushbu ishlarda mahalliy davlat arboblari, jadidlar bilan birgalikda sohaning yirik mutaxassisleri ham ishtirok etdilar. Bular G'.O.Yunus, Miyon Buzruk, K.K.Yudaxin, Y.D.Polivanovlardir. 30-, 40-yillarda bu borada ma'lum darajada barchaga ma'lum bo'lgan sabablarga ko'ra inqiroz yuz bergan bo'lsa, 50-yillarda o'zbek shevalarini o'rganishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Yuksak ilmiy darajali va unvonli olimlar guruhi paydo bo'ldi va o'zbek shevalari keng ko'lamda o'rganildi. Bu jarayonda dastlab V.V.Reshetov, Sh.Shoabdurahmonov, S.Ibrohimov, M.Mirzayev, F.Abdullaevlar, 60-, 70-yillarda O.Madrahimov, A. Shermatov, N.Rajabov kabi fan doktorlari yetishib chiqdi. Keyinchalik ularning safiga A. Jo'raev, Y. Ibrohimov, T. Yo'ldoshev, N.Murodovlar qo'shildi. To 70-yillar oxirigacha 30ga yaqin ilmiy darajali dialektolog mutaxassislar o'zbek shevalarini o'rgandilar[2]. Afsuski, 70-yillarning oxiridan boshlab o'zbek shevalarini o'rganish ishi susaydi va hozirgi kunda kam sonli oliy malakali mutaxassislargina faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Bu esa ushbu fan ta'limi sifatiga jiddiy ta'sir etmoqda. Hozirgi kunda bu jarayon nisbatan o'nglandi. Respublikamiz oliy ta'lim muassasalarida o'zbek shevalarining o'rganilishiga bag'ishlangan Xalqaro va Respublika konferensiyalari o'tkazildi, dissertatsiyalar himoya qilindi, yosh tadqiqotchilar guruhi paydo bo'ldi. Demak, o'zbek shevalari bo'yicha boy meros mavjud. Endilikda bu merosni fan asosida filolog bo'lib yetishayotgan avlodga uzatishda vorisiylik, ilmiylik va uyg'unlik tamoyillarida amalga oshirish vazifasi turibdi.

O'tmish dialektologlari «O'zbek dialektologiyasi»ning dasturiy ta'minoti va darsliklarini yaratib qoldirdilar, lekin keyingi davrda har bir oliy ta'lim muassasasiga fanning metodik ta'minotini amalga oshirish va o'quv adabiyotini yaratish vazifasi yuklangandan keyin bu fanning akademik mazmunida parokandalik yuzaga kela boshladi: fanning o'z mazmunidan chekinish, ko'chirmachilik, mazmun tashimaydigan fikrlar aks etmoqda, xullas, holat shunga yetib keldiki, bir oliy ta'lim muassasasi bakalavriatini tamomlagan shaxs boshqa oliy ta'lim muassasi magistraturasi uchun tayyor emasligi ma'lum bo'lib qoldi. Bu esa turli munozaralarga sabab bo'lmoqda. Bunday holat ko'proq dialektolog bo'lmagan shaxslarning shu fan o'quv adabiyoti muallifligiga da'vogarligidan kelib chiqmoqda. Ko'rinadiki, ushbu fanning bakalavriat ta'limidagi yagona va mukammal mazmunini belgilash va barcha oliy ta'lim muassasasida *uning uyg'unligiga* erishish kun tartibidagi

masala bo'ib turibdi. Shu maqsad yo'lida bu fanning platformasi yaratildiki, unda oliy ta'lim muassasalarida «O'zbek dialektologiyasi» o'quv fanining ta'lim hujjatlari va adabiyotlarini yaratishda amal qilinadigan umumiylik (majburiylik) va xususiylik (erkinlik) belgilab berildi.

O'zbek dialektologiya kursi platformasi. Ma'lumki, o'zbek shevalarini o'rganish masalasiga keyingi davrda prezidentimiz va hukumatimiz alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Buni Sh. M. Mirziyoyevning «O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850 – Farmoni⁷ va o'zbek tiliga davlat maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda «Milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli» mavzusidagi nutqi va bu nutqidagi: ... o'zbek tilining ... shevalari, tarixiy taraqqiyoti, uning istiqboli bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish, kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash...»⁸ to'g'risidagi fikri hamda «Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084 - Farmonining⁹ 3-ilova 5-bandida dialektologik tadqiqotlar salmog'ini kengaytirish vazifasi belgilanganligi ham isbotlab turibdi. Darhaqiqat, keyingi davrda shevashunoslik bo'yicha ishlar birmuncha jonlandi, lekin konferensiyalardan tashqari ko'zga ko'rinarli tadqiqotlar amalga oshirilmayotganligi ham haqiqat. Shevashunoslik bo'yicha ilmiy mavzu rasmiylashtirayotgan tadqiqotchilar ham ozchilikni tashkil etmoqda. Bu masala jiddiy o'rganilishi talb etiladi. Bu o'rinda dialektologiya fanining ta'lim jarayonidagi mavqeyi haqida gap boradi. O'zbek dialektologiyasi fanining universitetlardagi ta'limi bo'yicha, ya'ni o'quv rejasidagi o'rni bo'yicha muammo yo'q, lekin uning mazmunini belgilashda yagona yondashuv bo'lmayapti. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari o'quv rejasida bu fan *tanlov* fanlari sifatida qaralishiga mutlaqo qo'shib bo'lmaydi, chunki bu yo'nalish kadrlari bevosita sheva vakillari (o'quvchilar) bilan ishlaydi, demak, «O'zbek dialektologiyasi» fanining mazmunini ular to'liq egallagan bo'lishi shart.

O'zbek dialektologiyasi fani, deyarli, bir asrdan buyon asosiy fan bo'lib kelgan va bundan keyin ham u shunday qoladi, binobarin, bu fanda ona tilimizning jonli asosi o'rganiladi. «O'zbek dialektologiyasi»ga bo'lgan salbiy yondashuv prezidentimizning yuqoridagi g'oyalariga ziddir. Shu munosabat bilan O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida «O'zbek dialektologiyasi» fanining o'quv rejalaridagi o'rnini va muvofiqlashtirish lozim

⁷O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning 2019 yil 21 oktabrdagi PF - 5850 - Farmoni // Xalq so'zi, 2019 yil 22 oktabr.

⁸Мирзиёев Ш. М. Миллий ўзлгимиз ва мустақил давлатчилигимиз тимсоли // Халқ сўзи, 2019 йил 21 октябрь.

⁹Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084 - Фармони <https://lex.uz/docs/5058351>

bo'ladi va:

1.»O'zbek dialektologiyasi» kursi universitetlarning «Filologiya va tillarni o'qitish», «Folklorshunoslik va dialektologiya» ta'lim yo'nalishlari o'quv rejasida (tillar bo'yicha) auditoriya soatlarining **90** soat qilib belgilanganligini e'tiborga olish.

2. Pedagogika ta'lim sohasi «Til va adabiyot (tillar bo'yicha)» ta'lim yo'nalishi o'quv rejasining 2-kursida bu fanning hajmini **60** soat qilib belgilash va asosiy fanlar blokiga joylashtirish.

3. Ta'lim sohalarida o'quv rejalarida belgilangan soatlar miqdoridan qat'iy nazar, bu fanni yagona mazmun – platforma asosiga qurish.

4. Har ikkala ta'lim sohasida dialektologik o'quv amaliyotini 4 hafta etib belgilash va fanga ajratilgan amaliy mashg'ulotlarning 4 soatini dialektologik o'quv amaliyoti topshiriqlarini bajarish maslahatiga bag'ishlash.

5. Har bir OTMga dialektologiya fanida nazariy masalalarni asoslashda mahalliy shevalar misollaridan foydalanish.

6. Fanning nazariy masalalarini barcha oliy ta'lim muassasalarida aynan saqlanishiga erishish. Fandagi yangiliklarni esa har bir mavzuda kiritib borish.

Fanning maqsad va vazifalari. Fanni o'qitishdan **maqsad** o'zbek shevalarining asosiy xususiyatlari: fonetikasi, leksikasi va grammatik qurilishi to'g'risida, shevalar bo'yicha xalqaro jarayonlardagi masalalar va muammolar haqida ma'lumot berish, shevalar va ularning fonetikasi, leksikasi va grammatikasini ilmiy jihatdan tadqiq qilish ko'nikmalarini shakllantirish hamda talabalarni bu borada mantiqiy fikrlashga, to'g'ri xulosa chiqarishga tayyorlashdir.

Fanni o'qitishning **vazifasi** talabalarga fan nazariyasi hamda amaliyotiga oid bilimlarni berish, olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay bilishga o'rgatishdir.

Kompetensiyalar. Fanni o'zlashtirish natijasida talaba:

-»O'zbek dialektologiyasi»ning nazariy va amaliy muammolari, uning filologik fanlar tizimidagi o'rni, terminologiyasi, o'zbek tilining dialektal asoslari va tuzilishi, areal lingvistika asoslari, shevalarni yozib olishda qo'llanadigan transkripsiya tizimini egallash, o'zbek adabiy tili va shevalar munosabati, o'zbek shevalarining tasnifi, shevalarni o'rganishning metod va metodikalari bo'yicha **bilimlarga**;

- o'zbek shevalarining fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini o'zlashtirish, sheva vakillaridan matnlarni yozib olish, shevaga xos xususiyatlarni ajrata olish va o'quv amaliyotida to'plagan so'zlar lug'atini tayyorlash **ko'nikmalariga**;

- dialektologiyaning nazariy asoslarini o'zlashtirish, dunyo dialektologiyasidagi yangi axborotlarni qayta ishlay olish, talabalar

konferensiyasi va seminarlarida ma'ruza bilan ishtirok etish **malakalariga ega bo'lishi lozim.**

O'zbek dialektologiyasining nazariy masalalari (ma'ruza mashg'ulotlari mazmuni).

Kirish. «O'zbek dialektologiyasi» fanining maqsad va vazifalari. Fanning nazariy va amaliy ahamiyati. Dialektologiyaning shakllanishi. O'zbek shevalarining o'rganilishini davrlashtirish. Til va sheva munosabati.

O'zbek tilining qarluq, qipchoq, o'g'uz lahjasidan tarkib topganligi. Shevalar ona tilining asosi va milliy-ma'naviy qalriyat ekanligi. Uning sotsiologiya fanlaridan biri ekanligi. Dialektologiya sohalari: tasviriy dialektologiya, tarixiy dialektologiya, folklor dialektologiyasi (lingvofolkloristika), perseptual (idrok) dialektologiya, dialektal lingvokulturologiya, kognitiv va kommunikativ dialektologiya va ularning vazifasi.

«O'zbek dialektologiyasi» kursining asosiy tushunchalari. Tilning ko'rinishlari tushunchasi. Sheva, dialekt, lahja terminlari tavsiflari. Til egasi va sheva egasi. Mahalliy va ijtimoiy dialektlar. Idiolekt. Lahja va idiom. Lahja va til varianti.

O'zbek shevalarining tarixiy oqimi. O'zbek shevalarining murakkab tarkibi. Shevalarni o'rganish metodlari. Dialektologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasi. O'zbek shevalarining o'rganilish tarixi. XI-XIV asrlarda shevalarning o'rganilishi va uning ahamiyati. O'rta asrlarda o'zbek shevalarining o'rganilishi. XIX asrda o'zbek shevalarining o'rganilishiga xos xususiyatlar. XX asrda o'zbek shevalarining tadqiq etilishi.

Transkripsiya. Xalqaro (MFA) va milliy transkripsiya. Yangi va amaldagi transkripsiya tizimi. «O'zbek shevashunosligi Markazi» ma'qullagan transkripsiya tizimi. Ilmiy va amaliy, fonetik va fonologik transkripsiya. Unli va undosh tovushlarni yozib olishda qo'llanadigan transkripsion belgilar va ular bilan bog'liq muammolar. Diakritik belgiar.

O'zbek shevalarining fonetik xususiyatlari. O'zbek shevalarining vokalizmi. O'zbek shevalari va o'zbek adabiy tili unlilari munosabati. Unlilarning birlamchi, ikkilamchi va emfatik (ultra) cho'ziqlilari. Lablangan va lablanmagan unlilar. O'zbek xalq shevalari konsonantizmi. O'zbek shevalaridagi undoshlar tasnifining o'ziga xos jihatlari va o'zbek adabiy tili undoshlari bilan munosabati.

O'zbek shevalaridagi fonetik qonunlar. Singarmonizm va uning turlari: palatal va labial singarmonizm. Singarmonizmdan chekinish. Umlaut. Tovush mosligi qonuni. Diftong va diftongoidlar.

O'zbek shevalaridagi fonetik jarayonlar. Tovushlarning kombinator va pozitsion o'zgarishlari. Shevalarda sandxi holatidagi tovush o'zgarishlari.

Spirantizatsiya. Spontan o'zgarishlar. Eliziya. So'z shakllarining torayishi. Sinerezis. Unli va undoshlarning tushishi va orttirilishi.

O'zbek shevalarining grammatik xususiyatlari. O'zbek shevalarida grammatik son, egalik, kelishik kategoriyalari.

O'zbek shevalarida so'z turkumlari. Mustaqil so'z turkumlaridagi (sifat, son, ravish, olmosh, modal so'zlar) grammatik shakllarning o'ziga xosligi. O'zbek shevalarida fe'llarning o'ziga xos tuslanishi. Fe'lning funksional shakllari. I (to'la), II (qisqargan), III (buyruq-istak) tip tuslovchlarining shevalardagi ko'rinishlari. Fe'l mayllari va zamonlaridagi ayrim o'ziga xos shakllar. Shevalarda so'z yasalishi.

Yordamchi so'z turkumlari: bog'lovchilar, ko'makchilar, yuklamalar. Undov va mimemalar. Ularga xos morfologik shakllar.

Sintaksis. Shevalarda so'z birikmasi va izofali birikmalar. Sheva matnlarida gaplarning qo'llanish xususiyatlari. Inversiya. Gap bo'laklarining takrorlanishi. Gaplarda so'z tartibi. Sodda va qo'shma gaplar. Kirish cho'zlar.

O'zbek shevalari leksikasi va leksikografiyasi. O'zbek shevalari leksik tarkibidagi umumxalq tiliga xos umumiy leksik qatlam haqida ma'lumot. Sheva leksikasi va shevaning maxsus so'zlari tushunchalari. Kuchli fonetik o'zgarishga uchragan so'zlar. O'zbek shevalariga so'z o'zlashtirish. Leksik moslik. Shevalar leksikasining adabiy til bilan munosabati. Shevalar leksikografiyasi, sheva lug'atlarini tuzish tamoyillari va turlari.

O'zbek tili lahjalari. Qarluq, qipchoq, o'g'uz lahjalarining muhim fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari.

O'zbek adabiy tili va shevalar. O'zbek adabiy tili me'yori va dialektal me'yor. Adabiy tilning og'zaki va yozma shakllari. Adabiy tilning tayanch dialekti. Shevalar - o'zbek adabiy tilining ichki boyish manbayi. Lakuna tushunchasi. O'zbek adabiy tili va dialektlari avtonomiyasi va geterenomiyasi. Sheva xususiyatlari - lingvomadaniyat belgisi. Badiiy adabiyot va dialektizm. Dialektal so'z va dialektizmni farqlash.

Areal lingvistika. Tilshunoslikda areal lingvistikaning paydo bo'lishi va taraqqiyoti. Lingvistik areal. Izoglossa. Kontinuum. Areal lingvistikada innovatsiya masalasi. Til zonasi va dialektal zona. Lingvistik geografiyaning mohiyati va unga oid tushunchalar. O'zbek shevalarining lingvistik geografiya metodida o'rganilishi. Lingvistik karta va atlaslar. O'zbekistonda lingvistik geografiyaning shakllanishi.

O'zbek shevalari tasnifi: prof. I.A.Zarubin, prof. K.K.Yudaxin, prof. Y.D.Polivanov, G'ozim Olim, prof. A.K.Borovkov, prof. V.V.Reshetov tasniflari va ular qo'llagan tamoyillar.

Amaliy mashg'ulotlar mazmuni. Amaliy mashg'ulotlarni rejalashtirishda nazariy mashg'ulotlar mazmunidan chiqib ketilmaydi, lekin amaliy mashg'ulotlarning materiallarini tanlashga har bir oliy ta'lim

muassasalariga erkinlik beriladi va o‘zaro tajriba almashishga imkoniyat topish tavsiya etiladi. Ta’kid shuki, nazariy materiallar to‘la qayta ishlab chiqilishi shart hamda ortiqcha yuklamalarga ham yo‘l qo‘yilmasligi kerak.

Seminar mashg‘ulotlari. O‘quv ishining bu turi talabalarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘ladi. Kurs bo‘yicha seminarda o‘rganiladigan mavzular belgilab olinishi va har bir mavzuning rejasi, adabiyotlar ro‘yxati ko‘rsatilishi zarur. Mavzularni har bir talabaga taqsimlab berish ham, bir mavzuni guruh talabalariga umumiy vazifa qilib berish ham mumkin. Bu o‘quv tadbiridan talabalar konferensiyalar va bitiruv malakaviy ishining boshlanishi sifatida foydalanish zarur bo‘ladi.

Mustaqil ta’lim. O‘z nomidan ko‘rinib turibdiki, o‘quv kursining bu turida talabalar oliy ta’lim yoki shahar, tuman kutubxonalarida o‘quv kursiga oid ilmiy ma’lumotlar ustida mustaqil ishlash tajribasini egallashi zarur.

Talaba mustaqil ishining asosiy maqsadi - o‘qituvchining rahbarligi va nazoratida muayyan o‘quv vazifalarini mustaqil ravishda bajarish uchun bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdir.

Talaba mustaqil ishini tashkil etishda quyidagi shakllardan foydalanadi:

- fanning ayrim mavzularini o‘quv adabiyotlari yordamida mustaqil o‘zlashtirish, o‘quv manbalari bilan ishlash;
- amaliy va seminar hamda amaliyot mashg‘ulotlariga tayyorgarlik ko‘rib kelish;
- mavzu bo‘yicha referat tayyorlash;
- amaliyotdagi mavjud muammoning yechimini topish, test, munozarali savollar va topshiriqlar tayyorlash;
- ilmiy maqola, tezislar va ma’ruzalar tayyorlash;
- uy vazifalarini bajarish.

Dialektologik amaliyot. Ushbu platforma mazmuni asosida kafedra ishlab chiqqan o‘quv amaliyoti «O‘zbek shevashunosligi Markazi» va har bir OTM ilmiy kengashi ma’qullagan hamda OTM rektori tasdiqlagan loyiha asosida amalga oshiriladi.

Oliy ta’lim muassasalari fanning nazariy ta’limini platforma doirasida amalga oshiradi, amaliy, seminar va mustaqil ta’lim talablari umumiyligi hisoba olingani holda unga ijodiy yondoshish mumkin.

(Ushbu platforma «O‘zbek shevashunosligi» markazining 2023-yil 17-martdagi 7-majlisida ma’qullangan).

Adabiyotlar

1. Samixan Ashirbaev. Exploring Echo-Friendly Uzbek: Linguistic Evolution and Sustainability. The Second Pamir Transboundary Conference for Sustainable Societies – 2023/ Pamir 2023. P. 987.

2. Поливанов Е. Д. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. – Ташкент: Госиздат, 1933.

QORAQALPOG‘ISTON O‘ZBEK SHEVALARINING LINGVOAREAL XARITASINI TUZISH MASALALARI

Yuldash Matkarimovich IBRAGIMOV,
*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
professori, filologiya fanlari doktori*

Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalarini lingvistik kartalarda belgilangan shevaga xos hodisalarning tarqalish areali, tillarning o‘zaro aloqasi, taraqqiyot bosqichlarini belgilash, shevaga xos lingvistik hodisalarning kelib chiqish tarixini tahlil qilish va Qoraqalpog‘iston hududidagi o‘zbek sheva materiallarini qiyosiy aspektida tavsif etish.

Kalit so‘zlar: hudud shevalari, lingvistik geografiya, areal metod, lingvistik karta, nolingvistik omillar, shevalarda diftonglashish, relavent hodisa.

Ma’lumki, bugungi kunda yo‘qolib borayotgan xususiyatlarni yozib olish dialektologlarning muhim vazifasidir. Ular haqidagi ma’lumotlar esa, lingvistik atlaslar va yozib olingan matn namunalarida saqlanib qoladi. Har bir xalq tilini to‘liq va mukammal bilish uchun shu tilda so‘zlashuvchi etnoslarning rivojlanish tarixi, kundalik hayotida shakllangan an’anaviy madaniyati, ma’naviy olami va badiiy tafakkuri bilan bevosita bog‘liqligi til materiallarini o‘rganish talab qiladi. Shuning uchun ham xalq dunyoqarashi va madaniyatini tilning leksik boyligi va so‘zning nutqiy imkoniyatlari bilan bog‘liq tarzda tadqiq qilish o‘zlikni ifoda etishning muhim shakli hisoblanib, tilning milliy mohiyatini aniqlashda asosiy mezon sanaladi. Til hodisalarini yoki dialektal hodisalarni tadqiq qilishda ko‘pincha yondosh tillar va ularning shevalari materiallari bilan chog‘ishtiriladi. Chunki qo‘shni tillar va shevalaridagi lingvistik hodisalar bir-biriga doimo o‘tib turadi. O‘tish hodisasi taraqqiyotning keyingi davri va masofaning yaqinligi bilan xarakterlanadi.

Jonli tildagi har bir lingvistik hodisa, jumladan, etnomadaniy lug‘aviy birliklar ham o‘zining tarqalish chegarasiga, o‘z hududiga ega. Bir-biriga yaqin bo‘lgan tillar va dialektlarning o‘zaro to‘qnashuvi yuz beradigan areallarda faol munosabatlar amal qilayotgan bo‘lsa, ikki hududning oraliq chegaralarida alohida lingvistik xususiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Ya’ni yonma-yon holda qo‘llanilib kelayotgan dialektlarning har ikkisi ham o‘xshash bo‘lgan alohida

XAMRAYEV Fozilbek	Xorijiy soʻzlarni milliyalashtirishda oʻzbek tilining soʻz yasash modellaridan foydalanish	82
ISMONOVA Yorqinoy	«Jaziramadagi odamlar» romanida muallifning badiiy til mahorati	87
UMAROVA Sh.	Kashtachilik terminlarining butun-boʻlak munosabatlari	91
ATAMURODOVA Gulnora	Boshlangʻich sinf oʻquvchilarini adabiy talaffuzga oʻrgatishning ilmiy-metodik asoslari	94
YUNUSOVA Madina	Omon Muxtorning «Tepalikdagi xaroba» romanida ramz, tasavvufiy leksema va gʻoyalar uygʻunligi	99
MAXMUDJONOVA Muborak	<i>Nafs</i> va <i>havo</i> tushunchalarining etimologiyasi va evolyutsiyasi	102
II SHOʻBA. OʻZBEK DIALEKTOLOGIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI		
ASHIRBOYEV Samixon	«Oʻzbek dialektologiyasi» fani taʼlimi mazmuni uygʻunligi	106
IBRAGIMOV Yuldash	Qoraqalpogʻiston oʻzbek shevalarining lingvoareal xaritasini tuzish masalalari	113
FAYZIYEVA Xadicha	Surxondaryo oʻzbek shevalarida oʻzlashgan soʻzlar	116
DARVISHOV Ibrohim	Dialektal birliklar va adabiy til	122
USMONOV Musurmon	Mingbuloq qipchoq shevalari areali lisoniy xususiyatlari	126
TILLABAYEVA Zilola	Kattaqoʻrgʻon tumani oʻzbek shevalariga xos xususiyatlar (Samarqand viloyati materiallari asosida)	132
SAIDOVA Sayyora	Sharqiy Surxondaryo dialektal leksikasiga oid uy-roʻzgʻor buyumlari nomlari semantikasi	135
MAMATISMOILOVA Xanifa	Namangan viloyati qipchoq shevalari leksikasidagi sinonimlar	138